

Їй — займенник, указує на 3-ю особу однини (*кому?*). Початкова форма — вона. Особовий, жіночий рід, Д. в. У реченні — непрямої додаток.

Ніхто — займенник, указує на відсутність осіб (*хто?*). Заперечний, Н. в. У реченні — підмет. Утворений від питального *хто* за допомогою заперечної частки *ні*, з якою пишемо разом.

ЧИСЛІВНИК

§94. Числівник як частина мови

Числівник — це повнозначна змінна частина мови, яка позначає число, кількість предметів або їхній поря- док при лічбі й відповідає на питання *скільки? котрий?*

Схилились два самітні клени, читаючи весни буквар (Б.І. Антонич).

Стулились краями дві половини — одна зелена, друга блакитна — й замкнули в собі сонце, немов перлину (М. Коцюбинський).

Четвертий день гарячий суховій дзвенить піском у помутнілі шибки (С. Плужник).

За значенням і граматичними ознаками числівники поділяють на кількісні та порядкові.

Кількісні числівники називають загагальнене число або кількість однорідних предметів при лічбі й від- повідають на питання *скільки?*:

сім, двадцять п'ять, п'ятдесят три, шестеро, дві треті, мільйон.

Порядкові числівники називають порядком предметів при лічбі й відпо- відають на питання *котрий?*:

перший будинок, восьме чудо світу, сімнадцята весна, двоохотий но- мер, мільйонний житель.

В основі числення української мови лежить десяткова система. Лічбу ведуть розрядами, кожний вищий розряд містить десять одиниць нижчого розряду. Уся система числівників базована на великій кількості непохідних слівових назв, до яких належать назви пер- шого десятка — *один, два, три, чотири, п'ять, шість, сім, вісім, дев'ять, десять* та ще шість числових назв — *нуль, сорок, сто, тисяча, мільйон, мільярд*.

Назви *більйон, трильйон, квадрильйон, квінтільйон* і т. д. уже є фактично науковими термінами. Усі інші числівники утворені за допомогою цих шістнадцяти слів. Лише невелика група неозначено-кількісних числівників (*багато, мало, кілька, кілько- сот*) має інші корені.

Систему числівників українська мова в основ- ному успадкувала від давньоруської (києворуської), однак для одиниць вищого розряду давньоруська (києворуська) мова мала свої назви: 10 000 — *тьма*, 100 000 — *легон*, 1 000 000 — *леодр*, 10 000 000 — *ворон*, 100 000 000 — *колода*.

Числівники належать до основної словникової фонди мови.

Морфологічні ознаки

1. Кількісні числівники змінювані за відмінками (*три спортсмени, трьох спортсменів, трьом спортс- менам* і т. д.), не мають категорії роду та числа.

Вияток становлять:

- числівник *один*, який змінюється за родами й числами (*один зошит, одне заняття, одні двері*);

- числівники *два, обидва, півтора* поєднують іменниками чоловічого та середнього роду, а *дві, обидві, півтори* — з іменниками жіночого роду;

- числівники *нуль, тисяча, мільйон, мільярд* належать до певного роду й змінювані за числами.

Примітка. Деякі мовознавці числові назви *нуль, тисяча, мільйон, мільярд* кваліфікують як іменники, оскільки вони мають усі грама- тичні ознаки іменників.

2. Порядкові числівники змінюються за родами, числами і відмінками як прикметники. Їхні граматичні фор- ми залежать від форм іменників, з якими вони узгоджуються:

перший урок, перша оцінка, перше завдання, перші кроки; першого уроку, на першому уроці, з першою оцінкою, у першому завданні.

Початкова форма числівника — називний відмінок (для кількісних); чоловічий рід, називний відмінок однини (для порядкових).

Синтаксична роль

1. Кількісні числівники можуть виступати в ролі різних членів рече- ння:

- підмета: *дев'ять ділиться на три*;
- іменної частини складеного при- судка: *п'ять на п'ять — двад- цять п'ять*;
- додатка: *сім помножити на сім — сорок дев'ять*.

Якщо кількісний числівник пов'язаний з іменником, то така синтаксич- на конструкція виступає одним членом речення:

- у формі називного відмінка — підметом:

Не вертаються три брати.

По світу блукають,

А три шляхи широкії

Терном заростають

(Т. Шевченко).

Сто друзів — це мало, один ворог — це багато (М. Стельмах).

- у формі знахідного відмінка — додатком:

Облітав журавель

Сто морів, сто земель,

Облітав, обходив,

Крила, ноги натрудив

(П. Воронько).

Три явори посадила сестра при долині (Т. Шевченко);

- означенням:

І на все життя двох сердець

биття і любові світле почуття

(П. Дворський).

МОРФОЛОГІЯ

- обставиною:
Віддалена від мене на сімсот тридцять чотири дні, на сімсот тридцять чотири «зрастуй», скажи, що ти мене любиш (В. Стус).

Обіцяного сім літ чекають

(Нар. тв.).

2. П о р я д к о в і числівники, як привило, виступають у реченні:

- узгодженим означенням:

І четвертий рік минає

Тихенько, поволі,

І четверту починаю

Книжечку в неволі.

(Т. Шевченко).

І я саджаю на білому аркуші каліну, що в лузі синім цвітом процвітає: поки перший рядок дописую — на другому рядку каліна

уже виростає на папері, а на третьому рядку каліну на той бік замерзлої річки білої книги

паперу — наближаю

(В. Голобородько).

- зрідка обставиною:
Спортивні змагання з баскетболу розпочалися о десятій годині.

Числівники можуть виконувати також роль іменної частини складеного присудка:

О земле вічна, ти — одна на світі

(Є. Маланюк).

Пісня і праця — великі дві сили

(І. Франко).

Кількісні й порядкові числівники

часто входять до складу стійких висловів — фразеологізмів:

п'яте колесо до воза, бути на сьомому небі, сім п'ятниць на тиж

день, грати першу скрипку, десяти вода на киселі.

Треба розрізняти числівники й інші частини мови, які мають теж числове лексичне значення:

! іменники (що?):

двійка, трійка, п'ятірка, десяток, сотня, четверть, дюжина, половина;

• прикметники (який?):

поодинокий, подвійний, десятиковий, половинний, дводенний, восьмирічний, одинадцятиповерховий;

• дієслова (що зробити?):

подвоїти, потроїти;

• форма дієслова — дієприкметник (який?):

подвоєний, потроєний, спарений, розполовинений;

• прислівники (як?):

утроє, утричі, по-трьох, напрое.

§95. Розряди числівників за значенням

Кількісні числівники

Кількісні числівники означають назви абстрактних чисел чи кількості предметів при лічбі й відповідають на питання *скільки?* Числівники, що означають кількість предметів, уживані при іменниках.

Кількісні числівники поділяємо на чотири групи:

- власне кількісні;

- збірні;

- дробові;

- неозначено-кількісні.

Власне кількісні числівники. Набувають у цілих одиницях абстрактно-математичне число (*сто* більше

п'ятдесят у *два* рази) або певну кількість однорідних предметів (*сім*

яблунь, чотири сливи, дві групи):

Дві хмароньки пливли

Кудись в убранный золотім

І мовчки зупинилися

Над краєм чарівним

(Олександр Олесь).

На Аскольдівій могилі

Поховали їх —

Тридцять мучнів українців,

Славних, молодих

(П. Тичина).

Збірні числівники. Називають точно визначену кількість (більше від

одного) предметів як сукупність, неподільну єдність:

двоє, обоє, обидва, троє, четверо, п'ятеро, одинадцять, двадцять,

двайцять.

Кількість збірних числівників обмежена. До них належать: *двоє, троє, четверо, п'ятеро — одинадцять*

(люди входять і слова, що означають парність: обидва (чол. і сер. р.), обидві (жін. р.), обоє.

§95. Розряди числівників за значенням

Збірні числівники *двоє, троє* — старі форми середнього роду цих числівників.

Збірний числівник *четверо* утворений від основи порядкового числівника *четвертий*.

Інші збірні числівники утворилися від кількісних за допомогою суфікса *-ер(о)*. Іноді вони утворюються за допомогою суфіксів *-к-, -єчк-* (*двійко, двоєчко, трійко, троєчко*), що надають відтінку оцінки — зменшеності, здрібнілості тощо.

Збірні числівники не можуть бути складеними: сполучення *сто двадцять п'ятеро* не є нормативним в українській мові.

Збірні числівники мають обмежену сполучуваність з іншими словами. Вони поєднуються:

- з іменниками чоловічого та спільного роду, що означають назви осіб: *п'ятеро друзів (товаришів, однокласників, сиріт);*

- з іменниками середнього роду, що означають назви конкретних предметів (*троє вікон, семеро відер*) або малих істот (*двоє курчат (телят, зайченят, ведмежат*));

- з множинними іменниками, що є назвами парних предметів: *четверо саней (ножиць, штанів, дверей);*

- з особовими займенниками *ми, ви, вони: нас троє, вас четверо, їх п'ятеро.*

Збірні числівники не сполучувані з іменниками жіночого роду, за винятком узагальнених назв, які не уточнюють статі істот: *людина, дитина, гуска, курка*.

З усіма іменниками жіночого роду поєднуються лише числівник *обидві*: *обидві учениці, обидві партії, обидві книжки*. Числівник *обоє* замінює *обидва* і *обидві* в непрямих відмінках, крім знахідного неістоти.

Збірні числівники не мають роду й числа, зберігають свої форми тільки в називному й знахідному відмінках, вступають з керуванням іменником чи займенником одним членом речення:

Вологий вітер двоє крил
Поклав на білий небосхил
І дихає теплом,
Як молодя жар-птиця
 (А. Малишко).

Нас було двоє у вересневій
ночі: криниця, сповнена водою,
і я, сповнений спраги
 (Ю. Мартич).

Збірні числівники можуть бути вживані й без іменників, позначаючи при цьому сукупність людей:
Зустрілися двоє в житейському морі (В. Крищенко).

Збірні числівники найчастіше вживані в розмовно-побутовому й художньому стилях, вони не властиві науковому та офіційно-діловому.

Дробові числівники. Називають дробове число або певну кількість як частину від цілого:
одна третя, п'ять дев'ятих.

Дробові числівники складаються з двох частин: першу, виражену кількісним числівником, називають *чисельником* дробу, другу, виражену порядковим числівником, — *знаменником*. Дробовим вважають також числівник, що називає дробову величину в сполученні з цілим числом:
одна ціла і дві п'ятих, чотири цілих і три сотих.

Значення дробового числівника *одна друга* може передаватися іменником *половина*, *одна третя* — *третина*, *одна четверта* — *четверть*.

До дробових числівників належать *півтора* (уживаний з іменниками чоловічого та середнього роду), *півтори* (з іменниками жіночого роду), *півтораста* (з іменниками всіх родів). Ці числівники за відмінками не змінюються:

півтора (року, вікна), *півтори* (книжки, сторінки),
але
півтораста (школярів, учениць, імен).

Неозначено-кількісні числівники. До них належить невелика група слів, що позначають точно не визначену кількість однорідних предметів або неозначену абстраговану кількість:

багато, небагато, мало, немало, чимало, кілька, декілька, кільканадацять, кількадесят, кількасот.
 Наприклад:

Багато гірких сліз пролив,
І гора я дізнавсь чимало.
Людей і правду я любив —
За те мене і зневажали.
 (П. Чубинський).

Числівники *кілька, декілька, кількадесят, кількасот* сполучувані з іменниками, що позначають конкретні предмети, які підлягають кількісному обліку:
кілька випускників, кільканадацять дерев, кількадесят односельців, кількасот людей.

Ці числівники вживають переважно в розмовно-побутовому стилі, книжним стилем вони не властиві.

Числівники *багато, небагато, мало, чимало* можуть сполучатися з іменниками, що позначають масу, речовину, збірні або узагальнені поняття:

багато/мало води (солі), срібла, газу, піску, молока, зерна, мудрості (мудрості), лиха.

Якщо числівники *багато, небагато* пов'язані з іменниками, що підлягають кількісному обліку, то підмагають форми іменника родового відмінка множини й змінюються за відмінками:

багато листя і багато листків;
багато зерна і багато зернин;

§95. Розряди числівників за значенням
багато коріння і багато корені;
багатьох листків (зернин, коренів);
багатьом листкам (зернинам, кореням).

Неозначено-кількісні числівники *багато, небагато, мало, немало, чимало* та омонімічні прислівники, уживані при дієсловах як обставини:

Числівники (чого?)	Прислівники (скільки? у якій мірі?)
<i>багато слів</i>	<i>багато говорити</i>
<i>мало роботи</i>	<i>зробив мало</i>
<i>чимало книжок</i>	<i>прочитав чимало</i>
<i>небагато часу</i>	<i>пробіг небагато</i>

Порядкові числівники
Порядкові числівники позначають порядок предметів при лічбі й відпо-відають на питання *котрий? котра? котре? котрі?*:

перший, третій, десятій, одинадцятий, тринадцятий, п'ятдесят другий, сто сорок восьмий, тисяча дев'ятсот дев'яносто дев'ятий.

Примітка. За граматичними ознаками порядок числівники наближаються до прикметників (рід, число, відмінок). Це дає підстави деяким лінгвістам розглядати їх як порядкові прикметники. Однак порядок числівники позначають не статі (статичні) ознаки предметів, що властиво прикметникам, а вказують на кількість однорідних предметів під час обліку їх за порядком слідування підрахунку.

Порядкові числівники узгоджуються з іменниками в роді, числі й відмінку та вступають у реченні в ролі означень:

Рідна мова! Рідна мова!

Що в єдине нас злива —

Перші матері слова,

Перша пісня колискова

(*Олександр Олесь*).

рення порядкових числівників

Більшість порядкових числівників твориться від власне кількісних числівників за допомогою закінчень *-ий, -а, -е* без особливого суфікса при ствердінні кінцевого приголосного основи:

п'ять → *п'ятий (п'ята, п'яте)*;
двадцять → *двадцятий (двадцят, двадцятьє)*;
сімдесят сім → *сімдесят сьомий (сьома, сьоме)*.

Порядкові числівники *перший* та *другий* творимо від інших основ (пор. *один, два*).

Під час творення числівників *третій* і *четвертий* використовують давні суфікси *-ет (-т)*.

Порядкові числівники *тисячний, мільйонний, мільярдний* творимо за допомогою суфікса *-н*, а числівники *сороковий, нульовий* — за допомогою суфікса *-ов*.

Порядкові числівники *двохсотий* — *дев'ятисотий* утворюємо шляхом складання форми родового відмінка відповідного кількісного числівника з порядковим числівником *сотий*.

6. Під час творення порядкових числівників може відбуватися чергування голосних:

чотири — *четвертий, шість* — *шостий, вісім* — *восьмий*.

Примітка. Порядкові числівники, як і прикметники, можуть мати повну нестягнену форму: *третя, третє, третій; п'ята, п'яте, п'ятий; сорокова, сороковє, сороковий*. Така форма вживана переважно у фольклорі та поетичних творах.

*Одна гора високая,
 А друга низька,
 Одна мила далекая,
 А друга близька*
 (*Нар. тв.*).

§96. Групи числівників за будовою

За будовою числівники поділяють на прості, складні й складені.

Простими називають числівники, що мають один корінь:
один, два, дев'ять, сорок, сто, мільйон; перший, другий, дев'ятий, сотий, мільйонний; двоє, дев'ятеро; мало, багато, кілька.

Складними називають числівники, що мають у своєму складі два корені:
одинадцять, двадцять, п'ятдесят, сімдесятий; одинадцятити, двадцятити; півтори, півторасти; кількадесят, кількасот.

Числівники від *одинадцяти* до *дев'ятнадцяти* до складних зара-

§97. Відмінювання числівників

Числівник *один* відмінюємо як прикметник твердої групи (*зелений*) або як займенник *той*.

Форму множини числівник *один* має тільки тоді, коли стоїть при іменниках, що мають лише форму множини:

одні сани, одні двері, одні окуляри, одні ножиці, одні ковзани, одні ночви.

У сучасній українській літературній мові вживати числівник *один* у формі множини зі значенням означального займенника (*одні*) небажано.

У змаганні брали участь самі хлопці (літературна форма) і У змаганні брали участь одні хлопці (відхилення від неї).

У знахідному відмінку однини чоловічого роду числівник *один* має паралельні форми.

Якщо іменник, з яким він узгоджується, є назвою істоти, то числівник має форму родового відмінка, а якщо неістоти — називного:
 (бачу) *одного машиніста, але один потяг*.

В однині в місцевому відмінку чоловічого роду, родовому та орудному жіночого роду, називному та знахідному середнього роду можливе вживання паралельних закінчень:

*на одному — на однім;
 одної — однієї, одною, однією;
 одно — одне*.

кують традиційно, адже другий корінь унаслідок історичних змін майже не можна вичленувати (*один на десять* → *одинадцять*).

Складеними називають числівники, які містять у собі два й більше простих чи складних числівників, тобто кілька слів:

п'ятдесят три, дев'яносто два, сто сорок чотири, триста шістдесят третій, тисяча двісті сьомий.

За характером будови до складених належать також дробові числівники:
одна сьома, дві дев'ятих, три цілі і три десятих.

§97. Відмінювання числівників

Числівники вирізняє велика система відмінкових парадигм. Можна виділити кілька типів їх відмінювання.

Числівники один, одна, одно (одне)

Відмінок	Однина			Середній рід
	Чоловічий рід	Жіночий рід	Середній рід	
Н.	<i>один</i>	<i>одна</i>	<i>одне (одні)</i>	<i>одне (одні)</i>
Р.	<i>одного</i>	<i>одної (одній)</i>	<i>одного</i>	<i>одного</i>
Д.	<i>одному</i>	<i>одній</i>	<i>одному</i>	<i>одному</i>
З.	<i>один, одного</i>	<i>одну</i>	<i>одне (одні)</i>	<i>одне (одні)</i>
О.	<i>одним</i>	<i>одною (однією)</i>	<i>одним</i>	<i>одним</i>
М.	<i>(на) одному (-ім)</i>	<i>одній</i>	<i>(на) одному (-ім)</i>	<i>(на) одному (-ім)</i>

Відмінок	Н.	Р.	Д.	Зн.	О.	М.
Множина	<i>їх</i>	<i>їх</i>	<i>їх</i>	<i>їх</i>	<i>їх</i>	<i>їх</i>

Числівники два, три та збірні

Н.	два, дві	обоє	три, троє	чотири, четверо
Р.	двох	обох	троєх	чотирьох
Д.	двом	обом	трьом	чотирьом
З.	як Н. або Р.			
О.	двома	обома	трьома	чотирма
М.	(на) двоє	(на) обох	(на) трьох	(на) чотирьох

Усі числівники цього типу мають паралельні форми в *знахідному дмінку* *однини* залежно від іменни-ка, якого вони стосуються (*істома/істома*).

Числівники *двоє, троє, четверо* в не-яких відмінках (крім знахідного) мають такі самі форми, що й відповідні числівники кількісні.

Збірні числівники *обоє, обидва, обидві* у непрямах відмінках (крім знахідного) мають однакові форми.

Числівники п'ять — двадцять

Н.	п'ять, п'ятеро	шість, шестеро	сім, семеро
Р.	п'яти, п'ятьох	шести, шістьох	семи, сімох
Д.	п'яти, п'ятьом	шести, шістьом	семи, сімом
З.	як Н. або Р.		
О.	п'ятьма, п'ятьома	шістьма, шістьома	сьома, сімома
М.	(на) п'яти, (на) п'ятьох	(на) шести, (на) шістьох	(на) семи, (на) сімох

Н.	вісім, восьмеро	десять, десятеро
Р.	восьми, вісьмох	десяти, десяткох
Д.	восьми, вісьмом	десяти, десятком
З.	як Н. або Р.	
О.	вісьма, вісьмома	десятьма, десятима
М.	(на) восьми, (на) вісьмох	(на) десяти, (на) десяткох

У всіх непрямах відмінках (крім знахідного) числівники цього типу мають паралельні закінчення.

У знахідному відмінку числівники мають паралельні форми залежно від іменника, до якого вони стосуються (*істома/неістома*).

Збірні числівники при відмінюванні втрачають суфікс *-ер(о)* і мають у непрямах відмінках (крім знахідного) такі форми, що й відповідні числівники кількісні.

Під час відмінювання в основі числівників *вісім, сім, вісім* відбувається чергування голосних.

Числівники п'ятдесят — вісімдесят

Н.	п'ятдесят	вісімдесят
Р.	п'ятдесяти, п'ятдесятох	вісімдесяти, вісімдесятох
Д.	п'ятдесяти, п'ятдесятьом	вісімдесяти, вісімдесятьом
З.	як Н. або Р.	
О.	п'ятдесятьма, п'ятдесятьома	вісімдесятьма, вісімдесятьома
М.	(на) п'ятдесяти, (на) п'ятдесятох	(на) вісімдесяти, (на) вісімдесятох

У складних числівниках на *-десять* (назви десятків) змінювана лише друга частина!

Числівники сорок, дев'яносто, сто

Н. в., З. в.	сорок	дев'яносто	сто
Р. в., Д. в., З. в., О. в., М. в.,	сорока	дев'яноста	ста

Під час відмінювання цього типу числівників називний відмінок збігається зі знахідним. У непрямах відмінках вони мають закінчення *-а*.

Числівники двісті — дев'ятсот

Н.	двісті	триста	шістсот
Р.	двохсот	трьохсот	шестисот
Д.	двомастам	трьомастам	шестистам
З.	як Н. або Р.		
О.	двомастами	трьомастами	шестистами
М.	(на) двохстах	(на) трьохстах	(на) шестистах

Н.	сімсот	вісімсот
Р.	семи сот	восьми сот
Д.	семи стам	восьми стам
З.	як Н. або Р.	
О.	сьомастами, сімомастами	вісьмастами, вісьмомастами
М.	(на) семи стам	(на) восьми стам

У складних числівниках на *-сот* (назви сотень) змінювані обидві частини!

§97. Відмінювання числівників

Числівники тисяча, мільйон, мільярд, нуль

Числівник *тисяча* відмінюємо як іменник першої відміни мішаної групи (за зразком *круча, площа*).

Числівники *нуль, мільйон, мільярд* відмінюємо як іменники другої відміни м'якої і твердої груп (*нуль* — як *день; мільйон, мільярд* — як *стіл*).

Дробові числівники

Н.	одна друга	чотири цілі і три п'ятих	півтора (місяця), півтори (добы)
Р.	однієї (-ої) другої	чотирьох цілих і трьох п'ятих	півтора (місяця), півтори (добы)
Д.	одній другій	чотирьом цілим і трьом п'ятих	півтора (місяцями), півтори (добам)
З.	одну другу	чотири цілі і три п'ятих	півтора (місяця), півтори (добы)
О.	однією (-ою) другою	чотирма цілими і трьома п'ятими	півтора (місяцями), півтори (добами)
М.	(на, у) одній другій	(на, у) чотирьох цілих і трьох п'ятих	(на, у) півтора (місяця), півтори (добах)

У дробових числівниках *чисельник* відмінюємо як відповідний *кількісний* числівник, а *знаменник* — як *порядковий*.

Причому після чисельника *знаменник* ставимо у формі родового множини: *дві третіх* (частини), *три*

п'ятьох (частини), **чотири десятих** (частини), **дев'ять десятих** (частин), **п'ять других** (частин).

У дробів, чисельник яких визначає кілька частин одиниці, знаменник виражений формою родового відмінка множини порядкового прикметника, зумовленою опущеним словом *частин*. Тому дріб 2/3 означає дві з трьох частин одиниці. Саме тому його називають **дві третіх** і відмінюють чисельник за власне числівниковим, а знаменник — за прикметниковим зразком: **двох третіх, двом третім, двома третіми** тощо.

Неозначено-кількісні числівники

Н.	кілька	багато	кільканадцять
Р.	кількох	багатьох	кільканадцяти, кільканадцятьох
Д.	кільком	багатьом	кільканадцяти, кільканадцятьом
З.	як Н. або Р.		кільканадцять, кільканадцятьох
О.	кількома	багатьма, багатьома	кільканадцятьма, кільканадцятьома
М.	(на) кількох	(на) багатьох	(на) кільканадцяти, кільканадцятьох

Складені кількісні числівники

- Н. *дві тисячі п'ятсот п'ятдесят сім;*
- Р. *двох тисяч п'ятсот п'ятдесяти (п'ятдесятьох) семи (сімох);*
- Д. *двома тисячам п'ятстаи п'ятдесяти (п'ятдесятьом) семи (сімом);*
- З. *дві тисячі п'ятсот п'ятдесят (п'ятдесятьох) сім (сімох);*

- О. *двома тисячами п'ятьмастами п'ятдесятьма (п'ятдесятьома) стома (сімома);*
- М. *(на) двоох тисячах п'ятстаох п'ятдесяти (п'ятдесятьох) семи (сімох).*

У складених кількісних числівниках відмінюємо **кожне слово** за своїм типом.

Порядкові числівники

- Н. *дев'ятий, дев'ята, дев'яте, дев'яті, двадцять дев'ятий;*
- Р. *дев'ятого, дев'ятої, дев'ятого, дев'ятих, двадцять дев'ятого;*
- Д. *дев'ятому, дев'ятій, дев'ятому, дев'ятим, двадцять дев'ятому;*
- З. *дев'ятій (дев'ятого), дев'яту, дев'ятій (дев'ятого), дев'яті (дев'ятих), двадцять дев'ятій (дев'ятого);*
- О. *дев'ятим, дев'ятою, дев'ятим, дев'ятими, двадцять дев'ятим;*
- М. *(на) дев'ятому (дев'ятім), дев'ятій, дев'ятому (дев'ятім), дев'ятим, двадцять дев'ятому (дев'ятім).*

Порядкові числівники відмінюємо як прикметники твердої групи (*зелений*), а числівник *третій* — як прикметник м'якої групи (*синій*).

У **складених** порядкових числівниках відмінюємо лише **останнє слово** — як прикметник.

§98. Зв'язок числівників з іменниками

Важливою граматичною ознакою числівників є те, що вони то керують іменником, то узгоджуються з ним.

Розглянемо окремі випадки зв'язку числівників з іменниками.

Числівники один, одна, одно (одне), одні

Числівники *один, одна, одно (одне), одні* узгоджуються з іменниками в числі й відмінку, а в однині — і в роді: *один рік, одного літа, однієї весни, одне небо, в одному селі.*

Числівник *одні* сполучається з іменниками, що вживані тільки в множині:

одні черевики, одні штани, одні обценьки, одні граблі, одні лопки.

Числівники два (дві), три, чотири

Числівники *два (дві), три, чотири* вимагають форми називного відмінка множини з наголосом родового відмінка однини:

два брaти, двi сестри, три бабусі, чотири книжки, чотири вчителі.

Якщо до складу словосполучення з цими числівниками входить означення, то воно може мати форму називного чи родового відмінка множини:

два нові (нових) будинки, три високі (високих) ялини, двадцять чотири кваліфіковані (кваліфікованих) робітники.

Іменники, що означають парні предмети, у сполученні з числівниками *два, три, чотири* мають форму родового відмінка множини: *два плеча, три вуха, чотири ока.*

Числівники *два, три, чотири* тільки

§98. Зв'язок числівників з іменниками в особливих випадках можуть сполучатися з іменниками, що не підлягають лічбі:

дві долі, дві любові, дві молодості, два цапця.

Зовсім не сполучаються ці числівники з іменниками, що мають тільки форму множини, та з іменниками IV відміни (*лоша, теля, курча, кошеня*). Для переліку в таких випадках використовують лічильні зворотні зі словами *душ, голів, штук, примірників* тощо, а наведені іменники IV відміни можуть поєднуватися з відповідними збірними числівниками (*двоє лошаи, троє телят, четверо курчат*).

Числівники п'ять, шість і т.д.

Числівники *п'ять, шість* і т.д. в називному й знахідному відмінках керують формою родового відмінка множини:

п'ять будівельників, шість бібліотек, сім книжок, десять будинків, сто сім дерев.

Числівники тисяча, мільйон, мільярд

Числівники *тисяча, мільйон, мільярд* вимагають родового відмінка множини:

тисяча доріг, мільйон примірників, мільярд жителів планети.

Збірні числівники

Збірні числівники вимагають родового відмінка множини: *семеро агнят, десятеро яєць,*

два, обидві — називного множини з наголосом родового однини: *два лікарі, обидві квітки*.

зві числівники

Обов'язкові числівники вимагають того відмінка однини: *чотири чотири книги, одна третя поля*, що до складу мішаних чиселшли слова *половина, четверть*, то у іменника визначає числівник, значає цілі числа: *три з половиною метри, п'ять зертю годин*.

івники півтора, півтори

Числівники *півтора, півтори* мають іменниками в родовому від-у однини, а числівник *півтора* — у родовому відмінку множини: *півтора місяця, півтора кілограи, півтори доби, півтори книжки; втора гривень, півтора слів, лометрів, півтора слів*.

Порядковий числівник на означення місяця вживаний у формі називного або родового відмінка, але поширеніша перша форма.

Числівник у цьому сполученні має форму родового відмінка однини: *півтора березня, четверте (четвертого) грудня, яте (десятого) лютого*.

Правопис числівників

Числівниках *п'ять, шість*, від *п'яти* до *двадцяти* і *тридцять*

у називному та знахідному відмінках у кінці ставимо м'який знак: *дев'ять, сімнадцять, двадцять*.

У непрямих відмінках після м'яких приголосних перед *о* в числівниках *п'ять, шість*, від *дев'яти* до *двадцяти*, *тридцяти*, *три*, *чотири*, від *п'ятдесяти* до *вісімдесяти* пишемо м'який знак: *п'ятьох, шістьох, вісімдесятьох, дев'ятьом, двадцятьом, трьома, сімдесятьома, чотирьох*.

але:

чотирма.

3. Назви десятків 50–80 та сотень 500–900 пишемо без м'якого знака в середині слова: *п'ятдесят, шістдесят, п'ятсот, шістсот, дев'ятсот*.

4. У числівниках *шістнадцять, шістдесят, шістсот спрощення на п'ять не відбувається*.

5. У числівниковій основі *два* перед наступним приголосним, голосним і *й* у прикметниках сполучним звуком буває *о*: *двоактний, двоелектродний, двоєдиний, двоопуклий, двоосбовий, двотижневий, двоарусний*.

6. Роль сполучного звука у складних прикметниках виконує також го-лосний, яким закінчується перший компонент слова, зокрема [и] у складнику *три-* (*триатомний, трикілометровий, чотирибальний,*

чотирисовий, семиденний), [а] у компонентах *кілька, сорока* (*кількаразовий, кількاظроверховий, півтораметровий, сорокарічний*), [о] у складниках *дев'яносто, сто* (*дев'яносторічний, стометровий, у* (*двоюрідний, троюрідний*)).

7. У складних порядкових числівниках перший компонент має форму *двоох, трьох, чотирьох*: *двохмільйонний, трьохтисячний, чотирьохсотий*;

8. У складних прикметниках з декількома числівниковими основами також зберігаємо розглядані компоненти у формі *двоох, трьох, чотирьох* тощо: *двадцятидвохпозроверховий, сімдесятихтрьохрічний*.

9. Кількісні числівники, які є першою частиною складних слів (іменників, прикметників, прислівників), уживані у формі родового відмінка (*шістиденка, восьмилітній, семиразово, сорокаденний*), за винятком числівників *дев'яносто й сто*, що зберігають свою початкову форму (*дев'яностоліття, сторіччя*), та числівника *тисяча*, після основи якого вживаний сполучний голосний [о]: *тисячоголосий, тисячоліття*.

10. Складні порядкові числівники, останньою частиною яких є компо-

§ 100. Морфологічний розбір числівника *нент -сотий, тисячний, мільйонний*, пишемо разом:

двохсотий, двадцятисемитисячний, шестимільйонний, сорокадвохмільйонний, кількатисячний, багатомільйонний.

11. У складених кількісних і порядкових числівниках кожен компонент пишемо окремо:

дев'ятсот дев'яносто дев'ять, дев'ятсот дев'яносто дев'яти; тисяча сімдесят сім, тисяча сімдесят сьомий.

§100. Морфологічний розбір числівника

1. Частина мови, її значення.
2. Початкова форма:
 - для кількісних — Н.в.;
 - для порядкових — Н.в. однини чоловічого роду.
3. Граматичні ознаки:
 - відмінок;
 - рід і число (якщо є).
4. Розряд за значенням:
 - кількісний (власне кількісний, збірний, дробовий, неозначено-кількісний);
 - порядковий.
5. Група за будовою (простий, складний, складений).
6. Особливості відмінювання.
7. Синтаксична роль у реченні.
8. Спосіб словотворення.
9. Особливості вимови та написання.

Зразок виконання:

Є *тисяча доріг*,
мільйон вузьких стежинок,
 Є *тисяча ланів*, але *один лиш мій...*
 (В. Симоненко).

1. *Тисяча* — числівник, означає кількість предметів.
2. Початкова форма — *тисяча (доріг)*.
3. Називний відмінок однини, жіночий рід.
4. Кількісний, власне кількісний.
5. Простий.
6. Відмінюємо як іменник I відміни мішаної групи.
7. Разом з іменником (*тисяча доріг*) виступає підметом.
8. В орудному відмінку має закінчення -єю: *тисячею*.

Я — жниця довічна,
Працюю терпляче
За радість труда
І за тисячний сніп
 (Л. Костенко).

1. *Тисячний* — числівник, означає порядок при лічбі.
2. Початкова форма — *тисячний*.
3. Знахідний відмінок однини, чоловічий рід.
4. Порядковий.
5. Простий.
6. Відмінюємо як прикметник твердої групи.
7. Виступає узгодженим означенням.

ДІЄСЛОВО

§101. Дієслово як частина мови

Дієслово — це повнозначна частина мови, яка означає дію або стан предмета й відповідає на питання *що робити? що зробити?*

Радійте, співайте пісні голосні,
Квітками завітуйте чолу ясні,
Радійте і смійтесь в сльозах, солов'ї,
Стрівайте воскреслі надії свої,
Минули навіки дні чорних негод...
Живе Україна! І вільний народ,
Як з попелу Фенікс, ожив і злетів,
 І поглядом зміряв він
 простір степів.
О Боже! Без меж милосердя Твоє!
 І правда, о Боже, на світі ще є...
 (Олександр Олесь).

- Дієслово може означати:
- реально фізичну дію особи:
будувати, сіяти, вишивати, саджити, малювати, вмиватися;
 - стан, у якому перебуває особа:
спати, сидіти, стояти, журитися, сміятися, дрімати, мріяти;
 - становлення предмета, зміну його якості:
молодіти, старіти, сивіти, достигати, розквітати, худнути, бліднути;
 - ставлення особи до кого-небудь чи чого-небудь:
любити, кохати, поважати, ненавидіти, зневажати;

- переміщення в просторі:
іти, бігти, їхати, летіти;
- сприйняття органами чуття істоти:
бачити, чути, нюхати, слухати;
- бажання:

хотіти, бажати, воліти, прагнути;

- процес мислення та мовлення:
думати, мислити, аналізувати, говорити,повідомляти, радіти, розповідати, проінформувати.

Примітка. Дію або стан позначають і деякі віддієслівні іменники (*читання, бажання, стрільба*), але вони не виражають її в часі. Дієслова ж називають динамічні ознаки, властиві предметові в процесі їхнього становлення й розгортання в часі.

§102. Неозначена форма дієслова (інфінітив)

Неозначеною формою називають таку незмінювану форму дієслова, яка означає дію або стан, не вказуючи на час, особу, рід, число. Інші назви — інфінітив, дієйменник.

Неозначена форма дієслова є початковою формою дієслова й відповідає на питання *що робити? що зробити?*

Інфінітив утворюється за допомогою формотворчого суфікса *-ти*:

Плакати, сміятися, любити,
Обіймати думами світи,
Перелити душу свою в діти
І зорею в небо одійти
 (М. Луків).

§102. Неозначена форма дієслова (інфінітив)

Дієслівні форми інфінітива на *-ть* після основи на голосний (*ходити, робити, любити*) досить поширені в певних говорах північного та південно-східного наріч української мови. У сучасній українській літературній мові згаданий компонент дієйменника *-ть* варто кваліфікувати як варіант формотворчого суфікса *-ти*. Він уживаний, відносно рідко, у розмовно-побутовому та художньому стилях:

Роботящим рукам перелоги орать,
Думать, сіять, не ждять
і посіяне жать роботящим рукам
 (Т. Шевченко).

Я на гору круту крем'яную
Буду камінь важкий підіймать
І, несучи вагу ту страшную,
Буду пісню веселу співать
 (Леся Українка).

Дієйменник уживаний тоді, коли треба назвати дію взагалі, безвідносно до того, хто її виконує і коли.

Можна вибрать друга і по духу брата,
Та не можна рідну матір вибирати
 (В. Симоненко).

Як важко підніматися з колін,
Ще важче рабство з пам'яті зітерти!
 (В. Женченко).

Примітка. У шкільній практиці *-ти (-ть)* часто кваліфікують як закінчення, проте, за визначенням, інфінітив не може мати закінчення. Тому цілком умотивовано вважають *-ти, -ть* у цих формах суфіксами.